

**PRILOG POZNAVANJU KUŽNE EPIDEMIJE U SPLITU
1526.-1527. IZ DNEVNIKA JAKOVA GAUDENCIJA ABAKA**

DANIEL RAFAELIĆ

Kroz povijest kuga je mnogo puta pustošila Split. Tako je bilo i zime 1526. godine kada je kužna epidemija ponovno poharala Split. Iz tog vremena ostalo nam je sačuvano prvorazredno svjedočanstvo – dnevnik Jakova Gaudencija¹ Abaka, Splićanina čiju je čitavu obitelj ubila kužna epidemija.

Jakov Gaudencije Abako² bio je splitski učitelj gradskih mladića iz XVI. st. Za sobom je ostavio dnevnik (“Giornale”) koji mi je, kao prvorazredni izvor, poslužio za ovaj rad. Dosadašnja historiografija (osim u nekoliko niže navedenih radova) nije do danas prepoznala iznimnu važnost ovog dokumenta. Tako su se njime od njegova nastanka bavili Ivan Cetinčić,³ Janko Pera⁴ te Miroslav Pera.⁵

Ivan Cetinčić je dnevnik pronašao i prepisao 1755. godine u knjižnici redovnika sv. Filipa Nerija u Splitu. Za Abakov “Giornale” Cetinčić navodi da je “un libro scritto in gottico”.

Janko Pera pronašao je u Arhivu trogirskog kaptola Cetinčićev prijepis i objavio ga je 1955. godine u 45. broju Starina JAZU, u talijanskom originalu, bez znanstvenog aparata te popratnim uvodom na hrvatskom. Ivan Cetinčić navodi da je više od stotinu stranica Giornale-a bilo istrgnuto (“... rubbate e strappate piu di cento carte”) što se vidi po alfabetskim i numeričkim oznakama stranica. Očito, Cetinčićev prijepis izgleda bitno drugačije od onog što je objavio J. Pera, gdje sam navodi da je on preuredio i kronološki poredao stranice Abakova Dnevnika prepisanih od I. Cetinčića - uz obrazloženje da je potonji “prepisivao onako kako su prepisivaču pojedini listovi pod ruku dolazili”, s obzirom na to da “pojedini listovi iz kojih je Cetinčić prijepis uzimao, nisu bili uvezani”.

1) J. Pera, Fragmenti dnevnika, u : Starine JAZU 45, 1955. , 281. navodi da je Gaudenzio latinizirano (?) prezime Radovčić. Više o talijanizaciji (!) splitskih prezimena vidi u: I. Ostojić, Metropolitanski Kaptol u Splitu, Zagreb, 1975. , 308. – 309.

2) Po nadimku Abako možemo pretpostaviti da je Jakov Gaudencije Abako predavao mladim splićanima (i?) matematiku; činjenicu da je bio učitelj pojašnjava četvrti dio dnevnika (vidi dalje u tekstu).

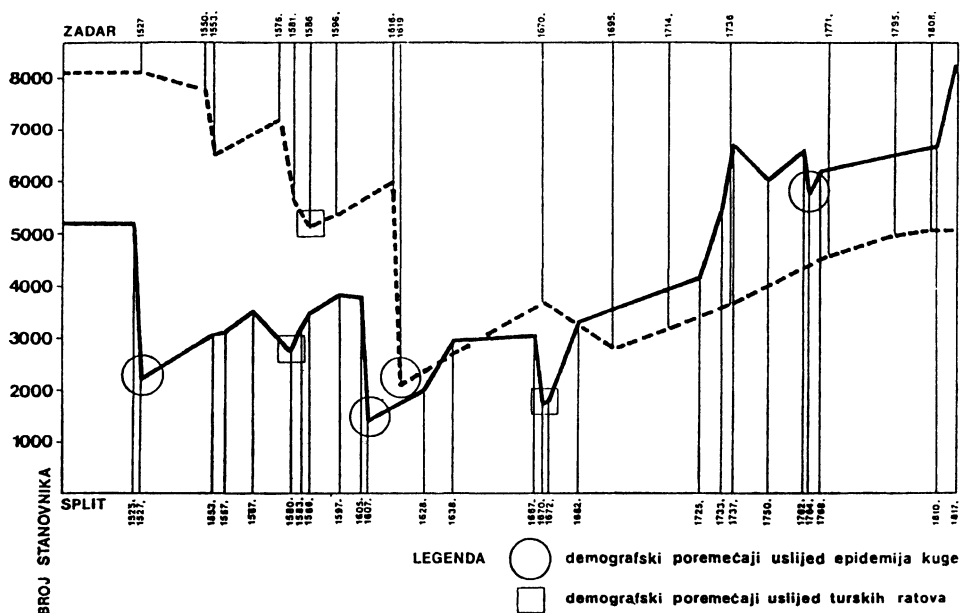
3) usp. J. Pera, 282.

4) J. Pera, 282.

5) Miroslav Pera, “Kulturna baština” 7 – 8, Split, 1978., 78 – 80.

Izvršivši dakle opstrukciju povijesnog dokumenta J. Pera dolazi do zaključka da je Jakov Gaudencije Abako vodio ne jedan nego četiri različita dnevnika te ga je u tom i takvom obliku i objavio na gore spomenutom mjestu. Tako je, prema J. Peri u 1. dnevniku Abako bilježio suvremena zbivanja u Splitu i svijetu; u 2. dnevniku vlastite račune; u 3. dnevniku slučajevne smrti u svojoj obitelji i u gradu te u 4. dnevniku upis mladića koje je podučavao. Jasno je da ne bi imalo mnogo smisla voditi dnevnik na način da se prvo upisuje neki događaj iz Splita, pa trošak za npr. žito, zatim smrt nekog od kuge te potom upis određenog mladića u školu, međutim ne možemo s potpunom sigurnošću tvrditi da se uistinu ne radi o četiri dnevnika.

1978. godine u časopisu "Kulturna baština" Miroslav Pera analizira III. dio dnevnika Jakova Gaudencija Abaka kao bitan izvor o kugi koja je 1526.-1527. poharala Split.⁶ Međutim njegov članak prepun je previda i pogreški. Taj je dio Dnevnika predmet mog razmatranja.

6) Usp. M. Pera, Kuga u Splitu 1526. – 1527. u: *Kulturna baština* 7-8, Split, 1978., 78.-80. Grafikon je preuzet iz T. Raukar, Društvene strukture u mljtačkoj Dalmaciji u: "Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb, 1981., 108. Kao relevantne podatke o umrlima od kuge M. Pera uzima one iz G. Novak, *Povijest Splita II.*, Split, 1961.1, 65. Tu se navodi (prema *Commissiones et relations Venetae II*, 102., u: *MSHSM* 8, 1877.) da je "za epidemije kuge umrlo 6000 ljudi i izgorijelo 250 kuća". M. Pera dodaje da je Split "još 1525., tj. godinu dana prije haranja kuge, brojio oko 9000 stanovnika". Prema tome, nastavlja Pera "kuga je kroz 1526.-1527. godinu pomorila oko dvije tisuće Splićana". T. Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u XV. st. i u 1. polovini XVI. st. u: Historijski zbornik XXXV*, Zagreb, 1982., 62- 63, navodi da je broj splitskog stanovništva smanjen "od oko 5000 (1525. godine) na svega oko 2000, pa je stopa demografskog gubitka iznosila oko 60%". U knjizi *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., 174. T. Raukar potvrđuje te podatke pozivajući se na *Commissiones et relations Venetae II*, 16, 107. Očito je da su podaci G. Novaka pretjerani, stoga se opredjeljujem za one Raukarove koji su ipak umjereniji (a time i točniji).

Treći dio dnevnika počinje ovako: “Spomen na članove naše rodbine, koji su pomrli u vrijeme kuge: a to zato da ne budu zaboravljeni: pa neka naši bližnji i naša djeca budu spomenuti barem jednom misom godišnje svaki, a to radi njihove ljubavi jer smo obvezani i dužni da im učinimo dobro”.⁷

Zatim Abako počinje kronološki bilježiti događaje koji slijede. Tragedija za Gaudencijevu obitelj počinje 11. IX. 1526. kada mu umire žena Bica (Ljubica?), njena majka i sestra nekog Pavla Karkočevića.

14. XII. 1526. umiru mu šurjaci Nikola (26 godina) i Petar (23), a 20. XII. 1526. šurjakinje Jakubina (23) i Magdalena (10).⁸

Mjesec dana je zatišje te mu 23. I. 1527. umire majka Ljubica. Zatim slijede dva mjeseca mira pa 18. III. umire još jedna šurjakinja- Margareta (20). Sestra Dujica (16) umire mu 27. III. a otprilike mjesec dana nakon toga umire i kći Lukrecija (2) – na Uskrs (“Pasqua de Rurrection”), 29. IV. 1527.⁹

Datum smrti sina Dujma (7) Abako ne navodi, a zatim zapisuje da mu sin Hieronim (12) umire 24. III. 1527.¹⁰

Bitno je spomenuti da uz svaku umrlu osobu Abako stavlja zapis o misama ili molitvama koje trebaju za dotičnu osobu biti održane. Najviše je odredio za majku Lubicu i šurjakinju Jakubinu – za svaku po deset misa, a najmanje za šurjakinju Magdalenu – tri Očenaša i tri Zdravomarije. Svima ostalima, uključujući i vlastitu ženu, namijenio je po jednu misu.¹¹

Zanimljivo je da uz kćer Lukreciju i sina Dujma nema zapisa o misama, no vjerojatno je to vezano uz okolnosti kod već spomenutog datuma 24. III. kod sina Hieronima.¹²

Ovome treba dodati da uz većinu datuma smrti Abako navodi da su umrli: “in Venere; in Marti; in Luni” itd. Miroslav Pera govori o tome kao o zodijskim znakovima koji su (po praznovjermom razmišljanju srednjovjekovnog čovjeka) glavni uzročnici smrti od kuge.¹³ I ovo Perino razmišljanje odbacujem kao neprihvatljivo, jer u Veneri, Marsu i Mjesecu ne treba vidjeti ništa drugo osim srednjovjekovnog nazivlja za dane u tjednu.¹⁴

7) M. Pera, 79. Zanimljivo je usporediti način na koji epidemiju kuge iz 1526./27. opisuje Abako (vidi dalje u tekstu) s opisom kužne epidemije, također u Splitu, ali one iz 1348. koju opisuje anonimni kroničar iz obitelji Kutej. Dakle, dok je Abako gotovo hladan u svojoj jednostavnosti upisa, anonimni kroničar u svoj tekst uklapa apokaliptične elemente – usp. A Cuthois: Tabula u: Legende i kronike, Split, 1978., 187–194.

8) Abako ih ne zapisuje kronološki nego idu redom Magdalena, Nikola, Jakubina pa Petar.

9) Očito je da se Abako zabunio kod upisa jer “Uskrs se u Katoličkoj crkvi slavi uvijek prve nedjelje nakon prvog proljetnog uštapa. Ima 35 varijanta kada može pasti Uskrs: od 22. ožujka do 25. travnja.”, J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb, 1991., 189. Jasno je stoga da je navedeni datum Uskrsa (29. IV. 1527.) pogrešan. Pravi datum Uskrsa 1527. jest 21. IV. (vidi uskrsnu tablicu 31. u: J. Stipišić, 237.). Valja napomenuti i to da je 29. IV. 1527. bilo ponedjeljak, te da je 28. IV., logično, Mali Uskrs pa je to možda bio uzrok zabune oko datuma (vidi i bilj. 8).

10) Ovo miješanje datuma, tvrdi M. Pera, 79. je rezultat toga da je i Abako “u vrijeme smrti svoje djece poboljšavao i preživljavao tešku psihičku krizu”. Prihvaćam mišljenje da je Abako možda i sam bio bolestan u to vrijeme ali sigurno ne od kuge, jer je ona tad bila neizlječiva. Smatram da je 24. III. kod Hieronima jednostavno pogreška pri prijepisu i (ili) upisu te da bi to trebalo biti 24. IV.

11) Usp. J. Pera, 288.

12) Vidi bilj. 8.

13) Usp. M. Pera, 80

14) J. Stipišić, 187. kaže sljedeće: “Za nazive dana u sedmici postoje dva sustava. Jedan po tzv. ferijama, a drugi po planetima: Nedjelja – dominica, dies dominica, dies dominicus, rijetko dies solis ili lux domini ili feria prima. Najčešća su prva tri naziva. Ponedjeljak – feria secunda ili dies Lunae. Utorak – feria tertia ili dies Martis. Srijeda – feria quarta ili dies Mercurii. Četvrtak – feria quinta ili dies Iovis. Petak – feria sexta ili dies Veneris. Subota – sabbatum (sabbatum) ili dies Saturni. Za subotu ipak prevladava naziv sabbatum, dok je naziv dies Saturni rijedak. U nas su se u diplomatskom i narativnom materijalu javljala oba sustava. I to u Dalmaciji isključivo nazivi po planetima, a u sjevernoj Hrvatskoj po ferijama”.

Međutim kod šurjakinje Jakubine navodi Abako da je umrla "in Zotia"¹⁵ što Miroslav Pera prevodi kao "u znaku Zodijskoga"¹⁶, što je opet neprihvatljivo jer i sam navodi ranije u tekstu da je "dnevnik pisan na tadašnjem mletačko – splitskom dijalektu".¹⁷ Pravilno bi bilo to prevesti kao – četvrtak - (tal. giovedì) jer se u spomenutom dijalektu glasovi "g", "j" i "z" učestalo izmjenjuju što je uostalom vidljivo u čitavom dnevniku Jakova Gaudencija Abaka.¹⁸

Nakon ovih mračnih događaja iz 1526.-1527. nalazimo u drugom dijelu dnevnika (troškovniku) podatke da je Abako 8. I. 1536. naručio papuče za ženu, što znači da se ponovno oženio.¹⁹

Nešto ranije (2. X. 1535. godine) Abako navodi i imena svojih sinova Nikole i Petra, kojima je kupio platno za odjeću, te cipele.²⁰

Sljedeći zapisi trećeg dijela dnevnika također bilježe smrti Abakovih sugrađana (naravno, više se ne radi o epidemiji kuge); 15. II. 1539. umire Ludovik de Cipis; 24. VI. 1543. umire Antonio de Benedetti; 9. IV. 1546. umire Marin Domicio, a 11. I. 1552. umire Jakov, sin Domenica – kancelara kneza Benedetta Mulle.

Zatim Abako upisuje datum smrti žene Petra Petrakisa (2. VI. 1553.) na koji je odmah dodano da je "umro gospodin Nikola Gaudencije, sin gospodina Jakova Abaka, učitelja, dana 19. I. (ne navodi se godina)".²¹

23. II. 1554. umire Jakov Gaudencije Abako, a nastavljajući njegova dnevnika²² je zapisao: "Spomenuti pisac, koji se bavljao da zapisuje dane u kojima su njegovi prijatelji i rodbina prelazili iz ovoga života u uspomenu budućih, koji se, dok je živio, zvao Jakov Gaudencije alias Abako, i koji je, a tako je htio najviši pokretač²³ prešao iz ovoga svijeta u petak²⁴ u 2

15) J. Pera, 288.

16) M. Pera, 79.

17) Isti, 78-79.

18) J. Stipišić, 187. navodi: "U ispravama pisanim talijanskim jezikom nalazimo u Dalmaciji naziv za četvrtak: zobbia (npr. mercore e zobia prossima ventura)". Stoga je vjerojatnost da su "zottia" i "zobbia" isti dan u tjednu vrlo velika. S druge strane, dovoljno je pogledati Uskršnu tablicu br. 11 (isti, 217.) te vidjeti da je 20. XII. 1526. (datum Jakubinin smrti) uistinu četvrtak.

19) "Adi dicto per un par di pantofole per mia muzerl L 1,10", J. Pera, 286. Moglo bi se zaključiti da se Abako drugi put ženio nešto prije 1535. godine jer u Troškovniku (II. dio dnevnika) nema zapisa o izdacima za vjenčanje a prekida u pisanju čini se nema, niti je dnevnik oštećen na tom mjestu. Krenemo li od pretpostavke da su niže spomenuti sinovi Nikola i Petar, Abakova djeca iz drugog braka (vidi bilješku 18) i da su stari najmanje godinu dana, postaje jasno da se vjenčanje moralo održati nešto prije 1535. godine. Podsjetimo, prva Abakova žena Bica umrla je od kuge, 11. XI. 1526. godine.

20) Abako ne navodi jesu li to sinovi koji su s njim preživjeli epidemiju kuge (dakle sinovi od njegove pokojne žene), ili su to njegove nove prinove. Vjerojatnije je ipak ovo drugo, jer u trećem dijelu dnevnika koji se nastavlja i nakon kužne epidemije nema spomena o preživjelim sinovima. Da su mu Nikola i Petar sinovi potvrđuje navod drugog dijela dnevnika od 12. X. 1536. godine: "Spesi per un mezzopano rosso per dui vesture per Nicolotto e per Pic(t)ro (m)iei filioli L L 18,-", te niže spomenuti navod trećeg dijela dnevnika od 2. VI. 1553. godine. Međutim 26. III. 1536., također u drugom dijelu dnevnika, zapisano je nešto zanimljivo: "Adi 26 dicto per scarpe per mi per Nicolotto per Pietro et per Fantesca in tutto L L 2,14". Fantesca je kućna pomoćnica što pokazuje visoki ekonomski status Abakovih obitelji. Očito je bila jako dobra kad joj Abako kupuje u dva navrata cipele (spomenuto 26. III. i 10. VII. 1537.).

21) Iako se godina smrti Abakova sina Nikole ne navodi, za pretpostaviti je da je ona 1554. zbog čudne blizine datuma smrti oca (23. II.) i sina (19. I.), izazvana možda kakvom bolešću.

22) M. Pera, 80, pretpostavlja da je to bio njegov nasljednik na splitskoj učiteljskoj katedri iako svoju tvrdnju ne potkrepljuje nikakvim dokazima. Vrlo je vjerojatno da odgovor na pitanje, tko je nastavlja Abakova dnevnika, nikada nećemo saznati.

23) Tj. Bog.

24) U originalnom tekstu stoji: "Al di de Venere", J. Pera, 288. što M. Pera, 80, prevodi kao "u petak", čime pokazuje da nije u stanju primijeniti ovu spoznaju o srednjovjekovnom nazivu dana u tjednu na prethodni dio teksta (podrobnije komentiran u bilješci br. 16).

sata, dana 23. mjeseca veljače, 1554, dan prije svetog Mateja, dana kada je bio ne malim plaćem cijeloga ovoga grada sahranjen pred vratima svetog Duje u svome grobu, na kojemu je upisano njegovo ime i prezime, kao što se jasno vidi, i neka mu Bog dade vječni život.”²⁵

No, to i nije završetak trećeg dijela dnevnika; on se nastavlja sa još tri upisa – u srijedu, 19. IX. 1554. bilježi se smrt Hieronima de Tinctoris, u četvrtak, 27. VIII. 1556. umire “velečasni otac Gašpar Urmaneo, kanonički arhiprezbiter i vikar metropolitske crkve iz Splita, a 15. X. 1612. umire časna sestra Gabrijela Papalić, koja je “u ponedjeljak poslije večere otišla iz ovoga života.”²⁶

I na kraju bilo bi zanimljivo dati malu rekonstrukciju života Jakova Gaudencija Abaka (koja ipak daje samo moguću sliku stanja). Za to nam je najvredniji treći dio dnevnika. Tamo se navodi da mu je najstarije dijete – sin Hieronim od 12 godina – umro 24. III. 1527. To znači da je 1515. Abako dobio prvo dijete. Abakova sestra Dujica tada je imala 4 godine. Pretpostavimo li da se Abako oženio 1513. godine²⁷ i da mu je tad bilo otprilike 20 godina²⁸ dobivamo da je Jakov Gaudencije Abako rođen 1493. godine. Već je spomenuto da je Abako umro 1554. godine. Proizlazi da je živio 61 godinu. S druge strane 2. X. 1535. spominju se sinovi Nikola i Petar (u bilješci 29 već je bilo riječi o Abakovom drugom braku). Uzmemo li da je Nikola 1535. imao najmanje dvije godine a Petar jednu (ili obratno), to znači da je stariji od braće rođen otprilike 1533. Ako je svadba bila 1531.²⁹ ispada da je Abako imao 38 godina kad se oženio po drugi put. Dakle, za prvom ženom žalovao je četiri godine (1527.–1531.). S obzirom na to da je preživio epidemiju kuge i borbe s Osmanlijama (za vrijeme kojih broj stanovnika naglo opada) možemo zaključiti da je Abako doživio duboku starost.

Predstavljeni Dnevnik, odnosno njegov manji dio, jest jedan izuzetan povijesni izvor. Zahvaljujući Jakovu Gaudenciju Abaku koji ga je pisao, možemo si barem malo dočarati svakodnevni život jednog Spličanina na izmaku srednjega vijeka. Osim ovdje obrađenog III. i preostala tri dijela dnevnika također su prvorazredni povijesni izvori.

25) J. Pera, 288-289.

26) Isti, 289.

27) Vjerojatni interval između ženidbe i rođenja prvog djeteta je otprilike dvije godine. Taj se interval uzima zbog relativne mladosti nevjesta – usp. Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*, Dubrovnik, 1994., 106.

28) Jasno je da se ovdje radi o nagađanju, no želci dobiti barem približnu vjerojatnu godinu treba vidjeti glave splitskog Statuta iz 1312. te slične slučajeve (ili statutarne odredbe) u drugim gradovima na istočnom Jadranu u nevelikom vremenskom intervalu. Tako glava LXVII. splitskoga Statuta kaže: “Mlađi pak od dvadeset pet godina ne može biti ničiji punomoćnik, zastupnik, tutor ili skrbnik, pa ono što on uradi nema nikakve snage. Ali u (pravnim) poslovima stariji od četrnaest godina može se zakonito postaviti za punomoćnika.” Glava LXVIII. nastavlja: “Isto tako određeno je i naredeno da maloljetnici, tj. muškarci mlađi od 14 godina i ženske mlađe od 12 godina, moraju u parnicama imati tutora, a kad navršče tu dob pa do 25 godine, moraju imati skrbnike koji će se u njihovim parnicama pred sudom za njih brinuti.” Jedino kad se radi o bračnim parnicama i o određivanju miraza ili ugovorima koji se odnose na miraz, dovoljna je dob koju propisuje Crkveno pravo, tj. 12 godina za žensku i 14 za muškarca jer u posebnim stvarima zakoni neka ne izbjegavaju oponašanje svetih kanona. A dob koja je mjerodavna za zaključenje braka neka se to više poštuje kad su u pitanju miraz, i ugovori koji se odnose na miraz jer su oni uzgredna stvar u odnosu prema braku.” Statut grada Splita, Split, 1987., 122-123. Što se tiče okolnih gradskih komuna Z. Janeković-Römer, 65. navodi: “Tek su sredinom XV. stoljeća dubrovački zakonodavci odredili da se muškarci mogu vjenčati tek s 20 a žene a 14 godina, želci time spriječiti nasilje nad djevojkama i mladićima.”

29) Vidi bilješku 25.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky